

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Ένα κλέφτικο τραγούδι καταγραμμένο στα 1694

Ο ΚΥΡΙΟΣ Σπύρος Τζήλιος, Κερκυραίος γιατρός και ιστορικός ερευνητής, ανάμεσα σε πολλά άλλα σημαντικά ευρήματα ευτύχησε να εντοπίσει στο κατάστιχο ενός νοταρίου την καταγραφή δύο δημοτικών τραγουδιών· μας ενδιαφέρει το δεύτερο.

*Εις τις τόσες του Μαγιού επίστισεν ο Νάννος,
και παλικάρια μάζωνε Γουργάρους και Αρβανίτες.
Εις τις δεκαεφτά της Γουργαριάς, καλεί 'κατό Αρβανίτες·
μετριώνται το Τουκομανιόν και λείπουν τρεις χιλιάδες,
μετριώνται και οι Αμαβρανοί και λείπει ένας λεβέντης, 5
κι εκείνος εκαλίγωνε στου φεγγαριού τη φέξη.
Κι ο Τούρκος ήταν μπορετός και το λεβέντη πιένει·
τον έπιακε, τον έξεψε με το άγριον βουβάλι.
Όθ' ήταν λάσπες και νερά, ετράβα το βουβάλι,
όθ' ήταν ράχες και βουνά, ετράβα ο λεβέντης. 10
Ο Βγένης [ο βασιλιά] και ο Χάμπλης από ψηλό απαλάτι·
«Μωρέ, τί κάνεις Χάμπλη; Σκοτώνεις το βουβάλι·
οπού το βουβάλι έχει ψυχή, κι εσύ ψυχή δεν έχεις».
«Αλίμονο σ' εμένανε, και καταλήν μεγάλη,
οπού το βουβάλι έχει ψυχή κι εγώ ψυχή δεν έχω». 15
Τα χέρια-του ετέντωσεν, τα χέρια-του τεντώνει,
κάνει τις ζεύλες τρίμματα και το ζυγό μπουκούνια.
Χίλιοι πεζοί τον τρέξανε, χίλιοι καβαλαραίοι.
Ο Ευγενής και ο Χάμπλης από ψηλό απαλάτι·
«Μωρέ, πού πάτε αρίζικοι, κακού καιρού γραμμένοι, 20
και κάνω στρέμα προς εσάς και χάσω την ψυχή-μου,*

να κάμω μανάδες δίχως γιους, γυναίκες δίχως άντρες,
και κάμω τα μικρά παιδιά να μην έχουν τατάδες.

Κέρκυρα

γρ. Μανόλης Βασιλάκης, νοτάριος Κληματιάς, Κέρκυρα, σε κενό φύλλο καταστίχου, στο έτος 1694· προηγείται ένα άλλο τραγούδι, και στο τέλος και των δύο: *το αανο ηνε τραγουδη*· βλ. Σπύρος Τζήλιος, εφημ. *Η Κέρκυρα σήμερα*, 11 και 18.1.2008. Τα κείμενα (μαζί και άλλα πολλά, ανέκδοτα, της συλλογής-του, που θα εκδοθεί σύντομα) μου τα γνωστοποίησε ευγενικά ο κ. Σπύρος Τζήλιος, μαζί και φωτογραφία του χειρογράφου· η μεταγραφή είναι δική-του, αλλά τροποποίησα ελαφρά ορθογραφία και στίξη. Ο συνάδελφος Γιάννης Κόκκωνας είχε την καλοσύνη να διαπιστώσει κι αυτός την ομοιότητα του χεριού και του μελανιού με την προηγούμενη σελίδα.

Χέρι εγγραμμάτου, υποτυπώδης ορθογραφία, σωστός χωρισμός λέξεων, τόνοι, πνεύματα, κεφαλαία δεν σημειώνονται. Οι στίχοι καταλογάδην· τους χωρίζει μία παύλα (–) από το προηγούμενο τραγούδι.

στ. 2: *μανονε*. στ. 3: *ιζ'*. στ. 4: *γ'*. στ. 6: *φεκαριου. φεκης* [ίσως: *τεκης*]. στ. 7: *κτουρκος. μπορος*. στ. 10: *λεβετης*. στ. 11: *ο βασηληα*: προσθεμένο από πάνω. στ. 16: *ετετοσεν. τετονη*. στ. 18: *καβαλαη*. στ. 18: *απαλα*. στ. 21: *χάσω την*· τα 3 τελευταία γράμματα τα προσθέτει ο εκδότης, καθώς το φύλλο είναι σκισμένο. στ. 22: *ηους. ατρες*. στ. 23: *μικρά παιδιά*· τα 4 τελευταία γράμματα της πρώτης λέξης και τα 3 πρώτα της δεύτερης τα προσθέτει ο εκδότης για τον ίδιο λόγο.

Οι πρώτοι 6 στ. παραλλαγή του τραγουδιού «Του Νάννου». Ο στ. 7 οδηγεί τη μνήμη του τραγουδιστή (συμφυρμός;) σε ιδιότυπη παραλλαγή του «Ο Κωσταντής και το βουβάλι». στ. 1: *εις τες πόσες του Μαγιού*· πβ. «Το τραγούδι του Τσαμαϊδού», στ. 1: «Τσι πόσες τόσες του μηνός, τις εικοστρείς τ' Απρίλη», Γιάννης Κ. Μαρτζούκος, *Κερκυραϊκά δημοτικά τραγούδια*, Αθήνα 1959, 18. *επίστισεν*· ο εκδότης συσχετίζει τη λέξη με το *πιστικός*, βοσκός· πιθανόν να σημαίνει «εμπήκε στην υπηρεσία κάποιου». στ. 2: πβ. και Ant. Jeannarakí, *Άσματα Κρητικά*, Λιψία 1876, 24, «Ο Νάνος», στ. 2: «λεβέντες αναμάζωνε, Βουργάρους κι Αρβανίτες». στ. 5: «μετριώνται και οι Αμαβρανοί»· πβ. Μαρτζούκος, *ό.π.*, 37: «Οι Τούρκοι κι οι Αμαριανοί μια χώρα πολεμούσαν | οι Αμαριανοί 'ταν εκατό...»· ο Μαρτζούκος ερμηνεύει: «Αμαριανός από την επαρχία Αμάρα της Αβυssiνίας». στ. 14: *και καταλήν*· ο εκδότης προτείνει «κατηγορία»· καλύτερο θα ήταν ίσως, «καταλαλιά»· αλλά μπορεί η λέξη να έχει σχέση με το «καταλύω». στ. 17: *ζεύλα* το καμπύλο μέρος του ζυγού στο οποίο μπαίνει ο τράχηλος του ζώου. *μπουκούνι*· κομμάτι. στ. 20: *αρίζικοι*· κακορίζικοι. στ. 21: *κάνω στρέμα*· στραφώ. στ. 21: *τατάδες*· τάτας, ο μπαμπάς στην παιδική γλώσσα.

Η αμέσως παλαιότερη γνωστή καταγραφή του τραγουδιού «Του Νάννου», που είναι αρκετά διαδεδομένο, προέρχεται από τη συλλογή του Haxthausen-μπορούμε να πιθανολογήσουμε τόπο προέλευσης τη Σιάτιστα της Μακεδονίας.

Ανέβ' ο Νάννος στα βουνά, ψηλά στα κορφοβούνια,
 και παλικάρια μάζευε, Βουλγάρους κι Αρβανίτες,
 και τα Μοραϊτόπουλα με τα πολλά τ' ασήμια,
 κι ολημερίς τους δίδαχνε κι ολονυχτίς τους λέγει·
 «Βάλτε τ' ατσάλι εμπροστά, τα σίδερα στα πόδια· 5
 δεν θέλω κλέφτες νά 'μαστε για γίδες, για κριάρια,
 μόν' θέλω κλέφτες νά 'μαστε γι' ασήμι, για λογάρι.
 Πέντε μερών προβάτημα μ' ολημερνά να πάμε,
 να πάμε να πατήσομε της Νικολούς το σπίτι,
 πού 'χει τα άσπρα της Βλαχιάς, της Βουλγαριάς τα γρόσια. 10
 Στην στράτα οπού πήγαινε τον θεόν επαρακάλει·
 «Θέ-μου, νά 'βρω τη Νικολού στη στράτα να κοιμάται,
 ξεβράκωτη, ξεζώνωτη και ξεμαντιλωμένη».
 Καθώς επαρακάλεσε, πάγει και τήνε βρίσκει·
 «Γειά-σου, χαρά-σου, Νικολού». — «Καλώς-τονε τον Νάννο». 15
 — «Ψωμί θέλουνε τα παιδιά, κρασί τα παλικάρια,
 κι ατός-μου θέλω πέντε αρνιά και δυο παλιοκριάρια».
 — «Με τες χαρές-σου, Νάννο-μου, να στείλω να τα φέρω».
 — «Μηδέ κι ατός-μου πέντε αρνιά, τα δυο παλιοκριάρια·
 μόν' θέλωμ' τ' άσπρα της Βλαχιάς, της Βουλγαριάς τα γρόσια». 20
 Πέντε καμήλες φόρτωσε και τέσσερα μουλάρια,
 και στο βουνό ανέβηκε να πάει να τα μοιράσουν.

Werner von Haxthausen, *Neugriechische Volkslieder*, Μύνστερ 1935, αρ. XLIIa

στ. 12: Θεέ. στ. 17: πρόσθεσα το θέλω. στ. 22: πάγει.

στ. 11-14: το μοτίβο συνηθισμένο στα μεσαιωνικά ηρωικά τραγούδια.

Ο Haxthausen παρέχει και μια δεύτερη παραλλαγή που διαφέρει σε πολύ λίγα σημεία από την πρώτη. Με βάση αυτές τις δύο παραλλαγές η πηγή του Fauriel συνθέτει μια τρίτη, η οποία όμως μετά τον στ. 10 παρουσιάζει ένα κάπως διαφορετικό τέλος:¹

¹ Περιλαμβάνεται στο «Πρώτο τετράδιο», βλ. την εργασία-μου *Η Ανακάλυψη των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών*, Αθήνα 1984, 311-12· το κείμενο του Fauriel, *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια*, Α', Ηράκλειο 1999, 113.

.....
 πῶχει τα άσπρα τα πολλά και τ' ασημένια πιάτα.
 —«Καλώς τον Ιάννη πῶρχεται, καλώς τα παλικάρια».
 —«Παράδες θέλουν τα παιδιά, φλωριά τα παλικάρια,
 κι ατός-μου θέλω την κυρά»...

Από τον Fauriel το τραγούδι ανατυπώθηκε σε *Ανθολογίες* και σε συναγωγές κειμένων² ελαφρώς παραλλαγμένες εκδοχές συναντάμε στην Ήπειρο, τη Λευκάδα, τη δυτική Κρήτη, τη Θράκη (αν το κείμενο δεν απομνημονεύθηκε από καμιά ανθολογία) και από την Πελοπόννησο.³ Ίσως οι τελευταίοι στίχοι της παραλλαγής του Fauriel να προέκυψαν από κάποιον τραγουδιστή που «παρεξήγησε» την παραλλαγή του τυπικού μοτίβου «Θέ-μου, νά 'βρω τη Νικολού στη στράτα να κοιμάται, ξεβράκωτη, ξεζώνωτη και ξεμαντιλωμένη» (συνηθισμένου όταν κάποιος έχει εντολή να συλλάβει έναν ισχυρότερο αντίπαλο⁴) και τους εννόησε κυριολεκτικά· με τον ίδιο τρόπο ολοκληρώνονται η ηπειρώτικη κι η λευκαδίτικη παραλλαγή.

Για τον Νάννο ως ιστορικό πρόσωπο δεν γνωρίζουμε απολύτως τίποτε. Η μόνη αναφορά σε πηγή είναι στον Παν. Αραβαντινό,⁵ όπου απλώς αναφέρεται, ανάμεσα σε πολλούς άλλους, ότι έδρασε στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα – πληροφορία αβέβαιη, και μάλλον υποθετική. Από το τραγούδι «Του Σύρου», «Ο Σύρος από τη Σερβία κι ο Νάννος απ' τη Βέροια»,⁶ μπορούμε να υποθέσουμε τον τόπο δράσης-του· και ο Κασομούλης αναφέρει τον Σύρο ως ψυχογιό του Ζίδρου, αρματολό στα Σέρβια, να ακμάζει στα 1760-1790⁷ – φυσικά δεν είναι υποχρεωτικό να θεωρήσουμε ότι το «Νάννος» αναφέρεται σε ένα και μόνο πρόσωπο.

2 Κορομηλάς, *Ανθολογία*, Αθήνα 1935, 4 (α' αριθμηση)· Α. Αγγελίδης, *Ανθολογία*, Αθήνα 1856, 60 (δεν έχω ελέγξει αν υπάρχει και στις εκδόσεις του 1841 και 1847)· Αντ. Μανούσος, *Τραγούδια εθνικά*, Κέρκυρα 1850, 80· Α. Passow, *Τραγούδια ρωμαϊκά*, Αθήνα-Λιψία 1860, αρ. XXX.

3 Γ. Χρ. Χασιώτης, *Συλλογή των κατά την Ήπειρον δημοτικών ασμάτων*, Αθήνα 1866, 96-97 (από όπου το παίρνει ο Οικονομίδης, *Τραγούδια του Ολύμπου*, Αθήνα 1881, 48-49, εμπλουτίζοντάς-το με στίχους του Fauriel)· πολύ συγγενικό και το κείμενο που συνέλεξε ο Ιω. Ν. Σταματέλος, «Συλλογή ζώντων μνημείων εν τη γλώσση του Λευκαδίου λαού», *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως* 8 (1873-74) 407· Αντ. Jeannarakis, *Άσματα Κρητικά*, Λιψία 1874, αρ. 24 (το αντιγράφει ο Αρ. Κριάρης, *Πλήρης συλλογή Κρητικών δημοτικών ασμάτων*, Αθήνα 1921, 40-41)· Σωζόπολις, *Λαογραφία* 1 (1909) 586 (το κείμενο ίσως να έχει πηγή τον Fauriel)· Γεωργία Ταρσούλη, *Μωραϊτικά τραγούδια*, Αθήνα 1944, 54 αρ. 72 (στο τέλος μοτίβο απειλής βασάνων). Αρκετές ανέκδοτες παραλλαγές (που δεν τις έχω δει) στο Κέντρο Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας.

4 Βλ. λόγου χάρι το τραγούδι «Του Πορφύρη», *Λαογραφία* 1 (1909) 593, στ. 19-20 και *Ακαδημία Αθηνών, Ελληνικά δημοτικά τραγούδια*, Α', Αθήνα 1962, 56 και 57.

5 Π. Α. Π., *Χρονογραφία της Ηπείρου*, Α', Αθήνα 1856, 259.

6 Passow, *ό.π.*, αρ. XXX^a, από *Πανδώρα*, αρ. XII.

7 *Στρατιωτικά ενθυμήματα*, Α', Αθήνα 1940, 65 και 11. Αλλά σε δύο τραγούδια ηπειρώτικα του Σύρου (βλ. *Ακαδημία Αθηνών, ό.π.*, 268), ο Σύρος φαίνεται να δρα στη Μακρυνίτσα.

Το βέβαιο είναι πάντως ότι ο Νάννος της πρώτης τουλάχιστον καταγραφής έζησε –λίγο; πολύ;– πριν τα 1694· αν είναι αυτός που «πάτησε» της Νικολούς τα σπίτια ή κάποιος μεταγενέστερος, δεν μπορούμε να το ξέρουμε – ας μην αποκλείσουμε πάντως την περίπτωση να είναι το ίδιο πρόσωπο, όπως και το να είχε μείνει η μνήμη-του έντονη, κι έτσι να προστέθηκε στο μεταγενέστερο τραγούδι του Σύρου. Φυσικά ας λογαριάσουμε και πάλι ότι οι πληροφορίες του Κασομούλη δεν είναι, υποχρεωτικά όλες, ασφαλείς.

Και η βεβαιότητα του 1694 επεκτείνεται: όχι μόνο ένας καπετάνος, ονόματι Νάννος, δρα πριν τα χρόνια εκείνα, αλλά του βγάζουν και τραγούδι, και το τραγούδι επιβιώνει –έστω παραλλαγμένο ή και αναζωογονημένο– έως τον 20^ο αιώνα. Αυτό σημαίνει ότι η θεωρία που είχα αναπτύξει στα 1973, ότι τα κλέφτικα τραγούδια προέκυψαν από τη διαπάλη για τα αρματολίκια μεταξύ χριστιανών («Ελλήνων») και μουσουλμάνων (Αρβανιτάδων) καπεταναίων γύρω στα μέσα του 18^{ου} αιώνα χρειάζεται, τουλάχιστον, τροποποίηση:⁸ πρώτον, και ανεξάρτητα από τα όσα μας υποδεικνύει η καινούρια καταγραφή, η αρχή της διαπάλης για τα αρματολίκια πρέπει να μετατεθεί στην τελευταία δεκαετία του 17^{ου} αιώνα·⁹ δεύτερο και πιο σημαντικό, γνωρίζουμε τώρα ότι τραγούδια για τους ισχυρούς και φημισμένους καπετάνους υπήρχαν από παλιότερα, και μάλλον δεν μπορούμε να ορίσουμε πια το από πότε. Να προσέξουμε μάλιστα ότι η δράση του Νάννου στις παραλλαγές του Haxthausen και τις επόμενες είναι κλέφτικη, διόλου ηρωική. Πρέπει λοιπόν να παραδεχτούμε (δηλαδή να παραδεχτώ, γιατί δεν ξέρω πόσοι είχαν ασπαστεί τις απόψεις-μου), ότι το κλέφτικο τραγούδι ξεκίνησε αλλιώς –ύμνος στον δυνατό, τολμηρό κλέφτη– και η διαπάλη για τα αρματολίκια το αναπροσανατόλισε. Γιατί όχι;

Το κείμενο που κατέγραψε στο κατάστιχο-του (ή μήπως το συνέθεσε; – το βρίσκω δύσκολο¹⁰) ο νοτάριος παρουσιάζει αρκετά προβλήματα. Όχι τόσο στο πρώτο τμήμα-του που αναφέρεται στον Νάννο: εδώ, παρά τα σφάλματα και τα κενά της μνήμης, έχουμε ολοκάθαρα τη σύγκρουση του Νάννου με τους Τούρκους, και οι στ. 5-6, «μετριώνται και οι Αμαβρανοί και λείπει ένας λεβέντης,| κι εκείνος εκαλίγωνε στου φεγγαριού τη φέξη», που δηλώνουν την άνετη νίκη, αποτελούν προφανώς τυπικό τέλος.¹¹ Τα δισεπίλυτα προβλήματα αρχίζουν από τον στ. 7,

8 Βλ. την εργασία-μου *Το δημοτικό τραγούδι. Κλέφτικα*, Αθήνα 1973, σελ. λε'-λζ'.

9 «Από το 1104/1692 η Ισταμπούλ δεν επέτρεπε πια στους Χριστιανούς να υπηρετούν ως αρματολοί»· λήμμα «martolos» (γραμμένο από τον G. Rossi και αναθεωρημένο στην καινούρια έκδοση από τον W.J. Griswolt), *The Encyclopaedia of Islam*· ευχαριστώ τον Παναγιώτη Στάθη που μου το επισήμανε.

10 Για πολλούς λόγους, ανάμεσα σε άλλους και για τον απλόν ότι το τραγούδι που προηγείται στην καταγραφή-του, και χωρίζεται από το δικό-μας με μία μόνο παύλα στη μέση μιας αράδας, είναι ένα συνηθισμένο τραγούδι, σατιρικό, για τον αφηρημένο «πιστικό» που αποκοιμείται πάνω στην «τζαμάλα», στη φλογέρα-του δηλαδή.

11 Ωστόσο τον συναντώ στη συλλογή του N. Tommaseo, *Canti popolari toscani, corsi, gre-*

«κι ο Τούρκος ήταν μπορετός και το λεβέντη πιένει», που ανατρέπει το νόημα των προηγούμενων: ή νίκησε τους Τούρκους ο Νάννος, και ο αγνοούμενος «λεβέντης» απλώς χάξευε λίγο παραπέρα, άρα ούτε αυτός δεν σκοτώθηκε, ή ο λεβέντης πιάστηκε αιχμάλωτος, άρα η νίκη του Νάννου δεν ήταν διόλου θριαμβευτική. Ο στ. 7 μάλιστα είναι ολοφάνερα αδέξιος (και άμετρος, αν δεν διορθώσουμε το «μπορος» σε «μπορετός», όπως κάνει ο εκδότης – αλλά νομίζω πως δεν πρέπει να δώσουμε βάρος σε κάτι που πιθανόν να προέρχεται κι από κακή καταγραφή): είτε λοιπόν ο τραγουδιστής προσπάθησε όπως-όπως να βολέψει την ανωμαλία που προέκυπτε από τον συνειρμό, είτε ο γραφέας, δηλαδή ο νοτάριος, διαπιστώνοντας την ασυνέπεια επιχείρησε να τη σμικρύνει. Αλλά και αμέσως παρακάτω παρουσιάζονται ακατανόητοι στίχοι· είναι φανερό πως ο τραγουδιστής παρασυρμένος από τον ρυθμό συνέχισε τη ροή του τραγουδιού, αλλά είτε η μνήμη-του ήταν αδύνατη είτε θέλησε ανεπιτυχώς να πλέξει τα γνωστά-του μοτίβα σε κάποιο καινούριο κείμενο. Δεν θα προχωρήσω όμως στην εξέτασή-του, καθώς ούτε το θέμα αφορά την υπόθεση του Νάννου, ούτε κατόρθωσα να συνδέσω το κείμενο με τις άλλες γνωστές-μου παραλλαγές του τραγουδιού (που συνήθως τιτλοφορείται «Ο Κωσταντής και του βουβάλι»¹²) – μένω λοιπόν απόλυτα αμήχανος απέναντι σε αρκετές λεπτομέρειες (τί μπορεί να σημαίνει Χάμπλες, αν πρέπει να επιλέξουμε το «βασιλιάς» ή το αρχικό «ευγενής», κλπ.).

Υπάρχει ωστόσο κι ένα άλλο πρόβλημα, γενικότερης υφής: σε καμία από τις συλλογές κερκυραϊκών δημοτικών τραγουδιών δεν συναντάμε ούτε ένα κλέφτικο.¹³ Φυσικά δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την περίπτωση να τραγουδιόνταν, σποραδικά, κάποια κλέφτικα και στην Κέρκυρα σε χρόνια παλιότερα από τον 19^ο αιώνα· καθώς όμως η απουσία αυτή είναι κοινή για όλα τα Επτάνησα, πλην της Λευκάδας ίσως,¹⁴ χρειαζόμαστε μιαν υπόθεση για να εξηγήσουμε την παρουσία του τραγουδιού.

Η πιο απλή υπόθεση θα ήταν ένα περιστασιακό τραγούδι από περιφερόμενο πλανόδιο τραγουδιστή. Αν τη θέσουμε, θα πρέπει να πιθανολογούμε, επίσης,

ci, illyrici, III, Βενετία 1842, 293, σε τραγούδι του Χάροντα: «Ο Χάρος εκαλίγωνε όξω στο φεγγαράκι»· δεν γνωρίζω τον τόπο προέλευσης του τραγουδιού· στον συλλέκτη το προμήθευσε, ενδεχομένως, ο Μάρκος Ρενιέρης, *ό.π.*, 294.

12 Εμμ. Μανωλακάκης, *Καρπαθιακά*, Αθήνα 1896, 232· Ακαδημία Αθηνών, *ό.π.*, 9 (δύο παραλλαγές από Πόντο και Σιάτιστα).

13 Για την ακρίβεια, γνωρίζω μια μόνο καταγραφή, το πασίγνωστο «Του Κίτσου η μάνα», που καταλήγει με τους εξής στίχους: *Όπου του καλοφάνηκε, χρόνια πολλά να ζήσει, | κι όπου του κακοφάνηκε, παλιούρους να πατήσει, | και νά 'ναι και ξυπόλητος για να τους τριβουλήσει.* Και ο συλλογέας-του σχολιάζει: «έχει επωδό εύθυμη, γιατί άλλοτε το τραγουδούσαν τις Απόκριες. Είναι το μόνο κλέφτικο που τραγουδιέται στο νησί-μας», βλ. Νίκος Α. Πακτίτης, *Κερκυραϊκά δημοτικά τραγούδια*, Αθήνα 1989, 196.

14 Και στη Λευκάδα, όμως, τα τραγούδια που παραθέτει ο Ιω. Ν. Σταματέλος, *ό.π.*, 404-408 και ο Πανταζής Κοντομίχης, *Δημοτικά τραγούδια της Λευκάδας*, Αθήνα 1985, φανερώνουν μιαν αναμικτή, και στηριγμένη σε αναγνώσματα, παράδοση.

ότι η «μάχη» του Νάννου ήταν πρόσφατο γεγονός το 1694, ίσως συνδεμένο με τις βενετο-τουρκικές συγκρούσεις της εποχής. Κάτι τέτοιο θα μας βοηθούσε να κατανοήσουμε το ασυνήθιστο –αμάρτυρο, όσο ξέρω, από αλλού– «επίστησεν»: αν πραγματικά σημαίνει «έδωσε πίστη», τότε ο Νάννος θα ήταν κάποιος ισχυρός καπετάνος, μπορεί κι από τη Βέροια, που εντάχθηκε στους ατάκτους που στρατολογούσαν τότε οι Βενετσιάνοι κατά των Τούρκων.

Δεν γνωρίζω πόσο μπορούμε να εμπιστευθούμε την πηγή του Σάθα για τα γεγονότα του 1684· κατά την αφήγησή-του: οι αρματολοί «Αγγέλης ο Σουμίλας ή Βλάχος εξ Ιωαννίνων, Πάνος ο Μειτάνης εκ Κατούνης της Ακαρνανίας και το Μικρό Χορμόπουλο», «περιεφέροντο ως αντάρται εν Ακαρνανία, προσβάλλοντες εξίσου τους Οθωμανούς και τους Ενετούς». Οι Βενετσιάνοι τους συλλαμβάνουν, «δια προδοσίας» εννοείται, «κατά τα παράλια της Βονίτσης». Τους κρατούν σε μια γαλέρα που πλέει προς τα παράλια της Δαλματίας· ξαφνικά μια αλγερίνικη «φούστα» επιτίθεται στη γαλέρα και τη νικά, αλλά οι αιχμάλωτοι αρματολοί παίρνουν την άδεια να επιτεθούν κι αυτοί στους Αλγερίνους – και εννοείται, τους κατατροπώνουν.¹⁵ Δεν αποκλείεται να πρόκειται για πλασματικό περιστατικό, αλλά κάποια ανάλογα θα συνέβησαν οπωσδήποτε: τότε, ή στα αμέσως επόμενα χρόνια, κλέφτες ή αρματολοί εκμεταλλεύονται τη γενική ανακατωσούρα του πολέμου, και κάποια στιγμή εντάσσονται, «δίνουν πίστη», στο ένα ή στο άλλο στρατόπεδο – καλή ώρα ο Λιμπεράκης Γερακάρης, που έπαιξε και στα δύο. Σίγουρα μάλιστα ορισμένοι από αυτούς τους στρατιωτικούς να κατέφυγαν κάποιες δύσκολες στιγμές στα Εφτάνησα, και ειδικότερα στην Κέρκυρα. Ένας περιφερόμενος τραγουδιστής θα μπορούσε θαυμάσια να μετατρέψει ένα τραγούδι –ας πούμε του Νάννου που ορμάει στην Νικολούς τα σπίτια– να πάρει τρεις τυπικούς στίχους, «μετριώνται το Τουκομανιόν και λείπουν τρεις χιλιάδες,| μετριώνται και οι Αμαβρανοί και λείπει ένας λεβέντης,| κι εκείνος εκαλίγωνε στου φεγγαριού τη φέξη», και να τους προσθέσει, έτσι ώστε να περιγραφεί ένα περιστατικό που είχε ακουστεί κάπως στην Κέρκυρα. Πιθανόν μάλιστα ο τραγουδιστής να είπε «αρματολοί», αλλά ο Κερκυραίος νοτάριος, μη ξέροντας τη λέξη, άκουσε «Αμαβρανοί» – ίσως έχοντας στ' αφτί-του το επίσης δυσνόητο «Αμαριανοί» που σε κάποιο άλλο κερκυραϊκό δημοτικό τραγούδι το βρίσκω να συνδέεται με τους Τούρκους.¹⁶ Κι αφού είμαστε στον χώρο των υποθέσεων, προσθέτω –παίζων βέβαια, και ου σπουδάζων– μια τολμηρότερη: σ' αυτή την υποθετική «μάχη» κάποιο από τα παλικάρια του Νάννου αιχμαλωτίστηκε από τους Τούρκους, κι έτσι ο τραγουδιστής μάτισε στο τέλος του τραγουδιού κάποιο άλλο, σχετικό με γενναίους αιχμαλώτους.

15 *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, Αθήνα 1869, 313-14, όπου και σπάραγμα σχετικού δημοτικού τραγουδιού, πολύ αμφίβολης γνησιότητας. Τις πληροφορίες και το τραγούδι τα αντλεί, όπως δηλώνει στο "Η κατά τον ΙΣΤ' [=ΙΖ'] αιώνα επανάσταση της ελληνικής φυλής", *Χρυσάλλης* 3 (1865) 691-92, από τις σημειώσεις του (μακαρίτη, τότε) Γ. Αινιάνα, ο οποίος τα είχε ακούσει (μαζί και το τραγούδι) στα 1835 από έναν γέροντα Αγραφιώτη.

16 Πιάννης Κ. Μαρτζούκος, *Κερκυραϊκά δημοτικά τραγούδια*, Αθήνα 1959, 37.

Αν κάπως έτσι έγιναν τα πράγματα, το τραγούδι του Νάννου δεν πέρασε ποτέ ολοκληρωτικά στην προφορική παράδοση του νησιού. Ήταν ένα περιστασιακό τραγούδι, που ακούστηκε για λίγον καιρό κι έπειτα ξεχάστηκε, όπως όλα τα περιστασιακά τραγούδια. Σ' αυτό όμως το μικρό διάστημα έτυχε να ερεθίσει την περιέργεια του νοτάριου Κληματίας Μανόλη Βασιλάκη, που το κατέγραψε όπως το θυμόταν ή περίπου· κι έτσι χάρη σ' αυτήν την περιέργεια –και τη φιλέρευνη διάθεση του κ. Σπύρου Τζήλιου, βέβαια– διασώθηκε ένα γραπτό τεκμήριο που φανερώνει ότι σίγουρα πριν από το τέλος του 17^{ου} αιώνα η προφορική λογοτεχνία είχε διαμορφώσει ένα πρώτο αφηγηματικό πλαίσιο για να υμνεί τους φημισμένους κλέφτες.

ALEXIS POLITIS

A Kleftic song of 1694

Summary

A SO-FAR UNKNOWN folk song, noted down apparently at 1694, has recently come to light thanks to the research carried out by a doctor in Corfu, Mr. S. Tziliotis, in the local notary archives and to his subsequent publication.

The song refers to a bandit named Nannos, known also from other (much later) versions of kleftic songs, whose life however is relatively unknown in its details.

The discovery carries considerable significance in many respects. First of all, it shows that this kind of folk song (i.e. kleftic songs) must have come to existence already by the end of the 17th century (or even before that); this fact militates against the view that I myself propounded in 1973, namely that the creation of kleftic songs must be linked to the new conditions established for bandits around the middle of the 18th century after the clashes between Muslim and Christian “armatoli”; this view must now be revised. At the same time, it should be noted that no other kleftic songs seem to have been registered in Corfu, so this isolated example should be perhaps attributed to a wandering singer.

Μια διόρθωση

Οφείλω να διορθώσω ένα σημαντικό λάθος στη μελέτη-μου που δημοσιεύτηκε στον τ. 12 (2006) της *Αριάδνης*: στις σελ. 141-46 παρουσιάζω το ποίημα «Η σκλαβιά και ο γάμος». Πηγή-μου ήταν η *Πανδώρα* (τ. 7, 1^η Νοεμ. 1857, 355-56), όπου το κείμενο εμφανίζεται ανώνυμο· μου διέφυγε όμως ότι πρόκειται για νεανικό ποίημα του Δημ. Βικέλα, που το συμπεριέλαβε και στις δύο εκδόσεις των *Στίχων*-του.¹ Αργότερα, μάλιστα, στο σημείο της αυτοβιογραφίας-του όπου σχολιάζει τις παλινδρομήσεις στις γλωσσικές-του πεποιθήσεις, έκρινε πως έπρεπε να το σχολιάσει: «Ενίστε δε ο θαυμασμός-μου δια τα δημοτικά τραγούδια με παρέσυρε μακρύτερα ακόμη. Το ποίημά-μου *Η Σκλαβιά και ο Γάμος* –κατά υπόθεσιν αρχαίου αγγλικού άσματος–, δημοσιευθέν ανωνύμως εις την *Πανδώραν* του 1858 εξελήφθη υπό-τινων ως Δημοτικόν τραγούδι. Δεν είχα εύρει ακόμη τον δρόμον-μου. Εξ ενός με είλκυεν η δημώδης ποίησις, εξ άλλου επέβαλλαν τον όγκον-των το Πανεπιστήμιον, ο θείος-μου Λέων Μελάς και ο Ραγκαβής».²

Το αρχαίο αγγλικό άσμα είναι το «The Loving Ballad of Lord Bateman»·³ ο Βικέλας συχνά αναζητούσε κάποια ενίσχυση της αναιμικής φαντασίας-του – ακόμα κι όταν ήρθε η ώρα να βρει τον δρόμο-του, που δεν ήταν πάντως η ποίηση: στη δεύτερη επανέκδοση των *Στίχων* το 1885, έγραφε στον πρόλογο: «Όλα εγράφησαν προ ετών. Η αναδημοσιεύσις-των σήμεραν είναι ως αποχαιρετισμός εις την νεότητα και εις την ποίησιν».

Αλέξης Πολίτης

1 Αθήνα 1862, 41-46· Αθήνα ²1885, 7-13, με χρονολογία 1857· τώρα στα *Άπαντα*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Β', Αθήνα 1997, 23-27.

2 Δ. Βικέλας, *Η ζωή-μου*, Αθήνα 1908, 397.

3 Βλ. *Oxford Book of Ballads*, επιμ. Arthur Quiller-Couch, Οξφόρδη 1910, 825-28· νά η υπόθεση με δυο λόγια: Ο λόρδος Bateman αιχμαλωτίζεται από έναν Τούρκο· τον ερωτεύεται η πανέμορφη κόρη-του και τον απελευθερώνει, αλλά του ζητά να μην παντρευτεί για επτά χρόνια, και τότε θα έρθει να τον βρει. Περνούν επτά χρόνια και δεκατέσσερις μέρες, η κόρη κάνει το ταξίδι, αλλά φτάνοντας μαθαίνει από τον πορτάρη του κάστρου πως ο αφέντης-του παντρεύεται. Η κόρη ζητάει λίγο ψωμί και κρασί και στέλνει την είδηση πως έφτασε. Ο λόρδος εντυπωσιάζεται, διώχνει την καινούρια νύφη και παντρεύεται την παλιά.